

Varför ligger du i rännan?

Fallstudier av tidigmedeltida bengömmor i kantrännor till gravhögar från yngre järnålder i Dalarna

Kandidatuppsats i arkeologi

Stockholms universitet

Institutionen för arkeologi och antikens kultur

HT 2017

Rasmus Ohlsson

Handledare: Anders Carlsson

1. Inledning	1
1.1 Begreppsdefinitioner	1
1.2 Tidigare forskning om kantrännor i Sverige	1
1.3 Syfte och frågeställningar.....	5
1.4 Material, teori och metod	5
2. Dalarna under yngre järnålder och tidig medeltid	7
2.1 Det förhistoriska järnet.....	7
2.2 En tid av omvandlingar	9
3. Fallstudier: Höggravfält i Dalarna	12
3.1 Islingby.....	12
3.2 Rommeholen	19
3.3 Sör Romme.....	22
3.4 Bengömmor ur ett maktperspektiv	26
4. Slutsats	27
5. Sammanfattning	28
Referenser	29

Abstract

Early medieval burials in ditches surrounding grave mounds from the Vendel Period and Viking Age are analyzed through three case studies from Dalarna in Sweden. The historical context during the late Iron Age and early Medieval Period is discussed to create an understanding of these graves. By making use of the theories constructed by Catherine Bell about ritualization as a strategic mode of practice to produce relationships of power, the early medieval graves are interpreted as an archaistic social strategy to justify the farm as the superior social unit during a time of change in Dalarna.

Omslagsbild: Översiktsbild av kanträna från förundersökningen av Sör Romme. Foto av Anna Lögdqvist (Bennström & Helgesson 2010: 11 Fig. 5).

1. Inledning

1.1 Begreppsdefinitioner

Kanträna: Denna uppsats utgår ifrån definitionen från RAÄ fornminnesinventeringens arbetsföreskrifter från 1969 som lyder ”avsiktligt åstadkommen, rännformig fördjupning i markplanet omedelbart utanför kanten av gravläggning. Den kan vara avbruten av en avsiktligt utsparat brygga” (Seling 1969: 26). Definitionen behöver problematiseras då det går att ifrågasätta hur nära ”omedelbart utanför” är. Vid exemplet Åbygravfältet hade en grav både kanträna och kantkedja. Kantränan var grävd cirka en meter utanför den friliggande kantkedjan och cirka 5–6 meter ifrån stensättningen som bildade gravöverbyggnaden (Äijä 1993: 37f). Denna kanträna bör definitivt inkluderas i definitionen för kantrännor och därför kompletteras definitionen så att den istället lyder: *avsiktligt åstadkommen, rännformig fördjupning i markplanet som helt eller delvis omsluter gravläggning [...]*.

Öppen kanträna: Detta åsyftar en kanträna som ej har fyllts igen av jord och som därför är synlig runtom graven.

Brygga: En medvetet ej grävd del av kantränan som bildar en form av bro mellan insidan och utsidan av cirkeln som kantränan utgör. Dessa bryggor är ofta belägna i sydväst vilket kan vara kopplat till uppfattningar om döden eller dödsriken (Zetterström Geschwind 2005: 20f).

1.2 Tidigare forskning om kantrännor i Sverige

Tidiga tolkningar av kantrännor försöker förklara förekomsten som praktisk. Exempelvis Ove Hemmendorff (1973: 16) argumenterar för att kantrännor skapades då fyllning togs till gravarna samt att kantrännorna fungerat som gravbegränsning. Han poängterar även att rännorna kan ha en betydelse utöver detta, vilket antyds av vad han kallar ”ingångsbroar” (bryggor).

Klas-Göran Seling (1977) tolkar kantrännor och kantkedjor som ett magiskt eller rituellt fenomen och hävdar att en praktisk orsak är svårtänkbar. Detta på grund av att förhållandena för höglaggnen ej skiljer sig mellan gravar med och gravar utan kantmarkering. Han anser ej heller en estetisk förklaring vara trolig då kantmarkeringar förekommer på gravar av olika storlek men ”dock ej på de mest monumentala högarna”. Med hjälp av dateringar från flera olika gravar med de olika kantkonstruktionerna kunde Seling presentera en generell datering för kantkedjor till äldre järnålder och kantrännor till yngre järnålder för Västernorrland. Vid en stickprovsondering kunde det konstateras att kantrännor var underrepresenterade i

forminnesregistret för Ångermanland då ett flertal oregistrerade kantrännor påträffades (Selinge 1977: 202f, 231f).

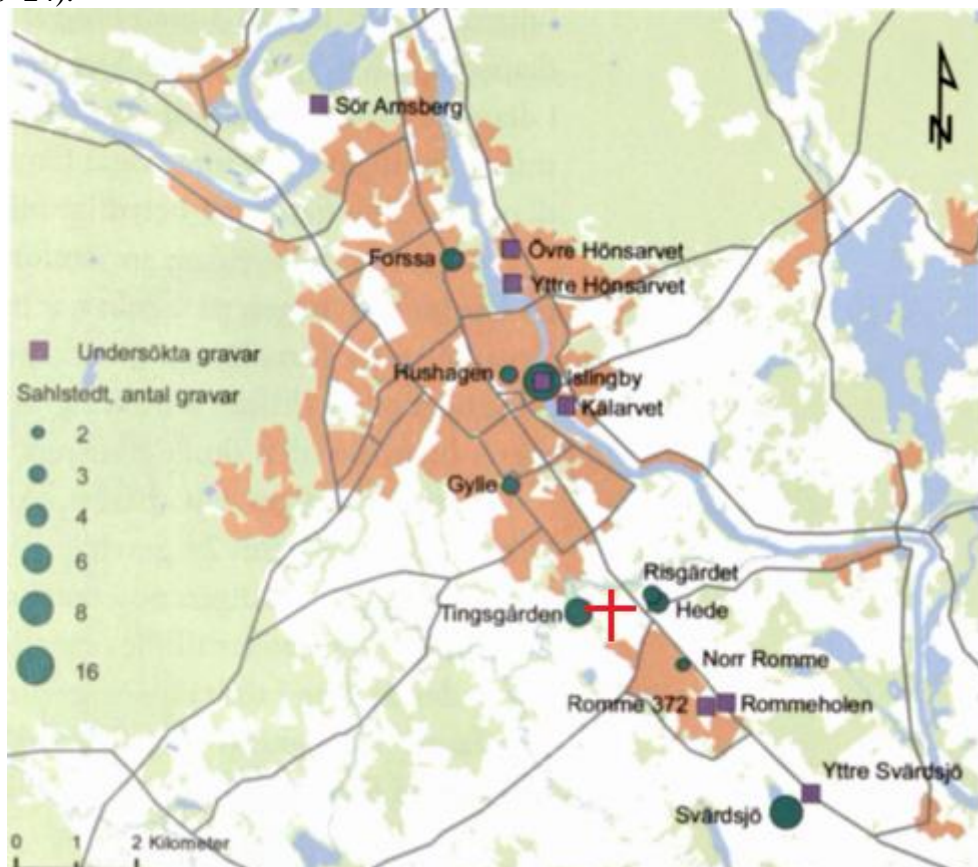
Karin Äijä (1993) anser inte Hemmendorffs tolkning om att kantrännan skapades vid fyllandet av graven som trolig för Åbygravfältet i Södermanland. Hon menar att kantrännan då skulle ligga närmare graven istället för 5–6 meter ifrån den och att kantrännans storlek och avstånd till graven bör ha varierat ifall så var fallet. Hon hävdar istället att kantrännan bör ha varit del av en konstruktion (Äijä 1993: 38).

I rapporten från en utgrävning av ett gravfält i Finnveden tolkar Ulf Bodin (1994) liksom flera tidigare forskare kantrännorna ur ett praktiskt perspektiv och föreslår liksom Hemmendorff att jorden som skyflades fram då kantrännan grävdes användes i högen. Han argumenterar för detta då det påträffades ”ursprunglig” markyta högt upp i högfyllningen. Bodin anser att kantrännan grävdes för att ge högen en skenbart högre och mer markerad profil. Vid utgrävningen av det tidigare nämnda gravfältet uppmärksammades att äldre utgrävningar från 1930-talet endast hade fokuserat på högarnas innehåll och därför missat att flera gravar var omgivna av kantrännor (Bodin 1994: 30). Detta tillsammans med Selinges uppmärksammande av oregistrerade kantrännor antyder att äldre undersökningar fokuserat mer på gravarnas inre än deras omgivning och kan därför ha missat eventuella kantrännor. Kantrännor kan på så vis ha förekommit oftare än vad fornminnesregistret antyder.

En tolkning om hur begravingar i högar med kanträna har gått till presenteras av Jenny Ameziane (2004) i en arkeologisk rapport för utgrävningen av ett gravfält vid Lannakrysset i Småland. Hon argumenterar för att ett fundament av sand lades upp innanför en redan grävd kanträna där bålet sedan uppfördes. Efter kremationen medan bålet fortfarande var mycket hett ska det ha rakats ut i kantränan, vilket skulle förklara föremåls, bens och sots spridning samt varför sanden var förbränd i kantrännans botten. Efter detta ska en jordmantel ha byggts över det utrakade brandlagret. Hon menar att gravarna aldrig har haft någon centralgrav i form av en urna eller liknande begravd under högen och att den döde istället rakades ut i kantränan för sin sista vila. Detta baseras på att tre rundade utbredningar av hårt förbränd sand påträffades på gravfältet varav en av dem var placerad innanför en kanträna. Då utbredningarna innehöll sot, kol och rester av brända ben tolkades de som rester efter bålplatser. Ameziane anser detta vara resterna efter ett bål som efter förbränning rakats ut i kantränan varefter en gravhög byggts över. De två utbredningarna som ej omslöts av kantrännor ska då vara rester efter bål

som överbyggs av högar utan kantränna snarare än bålplatser utan monument (Ameziane 2004: 10, 15, 21f).

Britta Zetterström Geschwind (2005) samlade i sin D-uppsats material om kantrännor runt högar och stensättningar från hela Sverige och tolkar, liksom Selinge, rännorna som rituella. Uppsatsen börjar med en kort presentation av kantrännor i och utanför Sverige, vilket följs av ett flertal exempel från olika orter efter uppdelningen norra, mellersta och södra Sverige. Därefter beskriver hon bryggor som till största delen ligger sydväst om gravhögen eller stensättningen samt innehållet i rännorna med fokus på kol, sot, brända ben, depositioner och sekundärgravar. Efter att ha redogjort för några historiska källor och isländska sagor rörande gravhögens betydelse samt tankar om elden föreslår hon två hypoteser för hur kantrännorna bör tolkas: att kantrännan har fungerat som en avgränsning som med hjälp av eld ska hindra den döde från att gå igen eller att kantrännan tillsammans med bryggan utgjorde en vägledning för den döde till dödsriket samt att bryggan utgjorde en mötesplats mellan levande och döda. Hon argumenterar även för att en kombination av dessa tolkningar är möjlig (Zetterström Geschwind 2005: 20–24).

Figur 1. Karta över Borlänge och närliggande områden. Stora Tuna kyrka markeras av det röda korset. Högar som nämns av Sahlstedt i material från 1700-talet och arkeologiskt undersökta högar är markerade enligt teckenförklaringen till vänster på bilden. Korset utsatt av författaren (efter Carlsson 2016: 257).

I en artikel om gravar och gravgömmor i Dalarna redogör Eva Carlsson för ett antal olika bortplöjda gravhögar som kan spåras genom resterna av kantrännor. Kantrännornas placering och den storlek de antyder att högarna bör ha haft överensstämmer med inventeringarna och uppmätningarna av högar i området från 1700-talet (Fig. 1). Åtta av platserna har undersökts arkeologiskt och Carlsson studerar tre av dem i sin artikel: Islingby, Kälarvet och Yttre Hönsarvet. Hon beskriver vad hon anser vara gravgömmor och koncentrationer av fynd i kantrännorna från de olika områdena. Carlssons artikel avslutas med en diskussion om varför gravfynd har gjorts i kantrännorna men inte i högarna. Hon presenterar Amezianes tolkning som en möjlighet då det skulle förklara spridningen av ben och föremål i kantrännorna. Hon påpekar dock att det inte har funnits spår av någon bålplats under högarna. Genom exempel från Mälardalen visar hon på att den döde inte alltid har begravts i marken under högen, utan istället har begravts inne i jordöverbyggnaden. Hennes slutsats är att föremålen i kantrännorna inte har kommit dit i samband med att högarna har skottats bort under medeltid eller senare. Hon menar att de har kommit dit i samband med begravningen i centralgraven, vid någon senare ceremoni eller vid ytterligare en begravning vid högen (Carlsson 2016: 257–272).

Fynden som Eva Carlsson och författarna till de arkeologiska rapporterna har valt att kalla gravgömmor i kantrännorna är ett material som ej har uppmärksammats mycket inom forskningen. Benmaterialets betydelse samt dess relation till gravhögar och kantrännorna kommer att analyseras i denna uppsats.

I skrivande stund arbetar Mats Hellgren med en artikel om kantrännor i Sverige som tyvärr inte hinner publiceras innan denna uppsats är färdigskriven. En kort sammanfattning av delar av hans arbete har publicerats i en arkeologisk rapport där dagens forskningsläge angående kantrännor sammanfattas. Där presenteras också en generell datering av gravfält med kantrännor till vendeltid och vikingatid, samt en spridningskarta av gravfält där kantrännor förekommer. Kantrännor runt högar eller stensättningar förekommer runtom i Europa men är vanliga i Skandinavien, Tyskland, Polen, de baltiska länderna och Ryssland. Kantrännorna kan variera i storlek men är vanligen mellan 0,1–0,5 m djupa och 0,2–2 m breda (Hellgren 2014: 16).

1.3 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att bidra till förståelsen för depositioner av brända människoben i kantrännor runt gravhögar från yngre järnålder samt deras rumsliga och tidsliga relation till eventuella centralgravar.

- Hur ser bendepositionerna ut?
- När deponerades benmaterialet i kantrännorna i förhållande till gravhögarnas datering?
- Vilka individer är det som har hittats i kantrännorna beträffande social status?
- Varför och i vilken historisk kontext deponerades brända ben i gravhögars kantrännor?

1.4 Material, teori och metod

Materiell kultur är inte en direkt spegling av samhälleliga förhållanden. Genom sociala strategier kan materiell kultur användas för att förvränga eller överdriva dessa förhållanden. Moderna gravar i England som uttrycker idealet av jämställdhet, ödmjukhet och ett icke-materiellt synsätt är ett exempel på hur sociala förhållanden kan förvrängas och stå i kontrast mot den levda praktiken (Hodder 1982: 201, 207, 228). Denna uppsats analyserar benkoncentrationers roll i sociala strategier utifrån ett maktperspektiv för att förstå gömmornas placering intill äldre gravhögar.

Tidigare forskning om kantrännor i Sverige har diskuterat huruvida kantrännorna bör förstås som rituella eller praktiska. Dessa två kategorier presenteras som motsatser och ömsesidigt uteslutande. Joanna Brück argumenterar för att ritualbegreppet och dess betydelse inom arkeologi och antropologi är ett resultat av postupplysningsrationalism. Då rituella handlingar inte möter kriterierna för den moderna västvärldens syn på praktiskt, funktionellt och rationellt har *rituellt* ofta satts i motsats mot dessa vilket har skapat dualismen rationellt-rituellt. En sådan uppfattning av rituella handlingar är inte nödvändigtvis gällande i alla kulturer i såväl nutid som forntid. Detta kan uppmärksammas inom antropologiska studier då handlingar som av forskare uppfattas som rituella uppfattas som rationella av utövarna. Brück argumenterar övertygande för att tankarna bakom ritualer måste förstås utifrån den världsbild som format utövarens förståelse för världen inom en specifik historisk kontext (Brück 1999: 317–322, 325f).

Brücks (1999: 327) argumentation för åsidosättandet av ritualbegreppet till förmån för studiet av alla handlingar som resultatet av en förhistorisk rationalitet är inte övertygande och tillämplig ej i denna uppsats. Då ritualbegreppet används i föreliggande uppsats görs det utifrån Catherine Bells definition av *ritualiserade* handlingar. Ritualisering är ett speciellt sätt att agera för att

medvetet skilja specifika sociala handlingar från andra. Kulturspecifika strategier används för att skapa en uppdelning mellan ”sakral” och ”profant” samt tillskriva denna uppdelning till övermänniskliga krafter (Bell 2009: 74, 88–93). Med ett handlingsteoretiskt perspektiv flyttas fokus från mening till handlingar och upplevelser. Detta innebär inte att handlingarna är meningslösa utan att mening skapas genom handlingar och kan variera mellan personer och tillfällen. Då denna utgångspunkt tillåter att handlingar som lämnar liknande spår kan vara ritualiserade i vissa fall och inte i andra kan det vara svårt att arkeologiskt urskilja ritualiserade handlingar från icke-ritualiserade. Detta innebär att gränserna blir mer flytande än i äldre arbeten som försökt kategorisera och urskilja skillnaderna mellan sakral och profant. Fokus ligger istället på handlingarnas strukturerande betydelse och deras roll i samhällets kontinuitet och förändring (Bell 2009: 98–101, 140–142; Berggren 2010: 130f). Trots denna potentiella svårighet att skilja mellan ritualiserade och icke-ritualiserade handlingar bygger denna uppsats på antagandet att gravar är resultatet av ritualiserade praktiker (Berggren 2010: 45).

Bell argumenterar för att ritualiserade handlingar inte är ett instrument för social kontroll som existerar innan och utanför de ritualiserade handlingarna. Ritualiserade handlingar är en strategi för att konstruera maktförhållanden genom deltagares samtycke i kombination med en tillåtelse av en viss grad av inre motstånd och utrymme för olika tolkningar av handlingarnas betydelse. De maktstrukturer som produceras förstås inte som uppkomna ur de ritualiserade handlingarna eller personerna som utför dem. De förstås som att ha sitt ursprung i makter bortom människorna själva. Ritualiserade handlingar är inte primärt en metod för att förmedla en specifik tro eller en dominant ideologi. De ritualiserade handlingarna tillåter en mån av tolkningsfrihet och motstånd vilket innebär att deltagarna kan ge sitt samtycke utan villkorlös lydnad eller gemensam tolkning av handlingarnas betydelse (Bell 2009: 180f, 196f, 206f, 214f, 221f).

Uppsatsen bygger på arkeologiskt material från utgrävningar på Tunaslätten i Dalarna som utfördes från tidiga 1990-talet och framåt samt tidigare forskning om denna typ av lämningar. Uppsatsens fokusområde är benmaterial och andra fynd som har gjorts i kantrännor som förmodas att ha varit grävda runt gravhögar. Materialets fragmenterade karaktär samt bortplöjningen av de förmodade gravhögarna problematiserar tolkningsmöjligheterna. I kapitel 2 presenteras Dalarnas yngre järnålder och tidiga medeltid ur ett makroperspektiv där kantrännornas historiska kontext förklaras. I kapitel 3 analyseras gravfält i Borlänge kommun där kantrännor har förekommit utifrån tre fallstudier. Dessa fallstudier diskuteras sedan utifrån

de teoretiska perspektiv som presenterats i föreliggande kapitel för att skapa en förståelse för lämningarna av brända ben som har påträffats i kantrännorna. Valet att studera gravfältet vid Islingby beror på den stora mängden material som påträffades vid utgrävningen i förhållande till de andra utgrävningarna samt att en utförlig arkeologisk rapport finns tillgänglig. Rommeholen och Sör Romme valdes ut då dessa inte behandlades utförligt av Eva Carlsson i hennes artikel om gravar och gravgömmor i Dalarna (Carlsson 2016).

2. Dalarna under yngre järnålder och tidig medeltid

2.1 Det förhistoriska järnet

Inom forskningen om Dalarnas yngre järnålder har den lågtekniska järnframställningen haft stor betydelse. Den stora roll järnframställningen har fått spela inom forskningen beror möjligen på de påtagliga arkeologiska lämningarna (Ersgård 1997: 41, 58). Järnframställningen i Dalarna var utbredd i landskapet och järnframställningsplatserna låg i nära anknytning till Dalälven eller andra vattendrag. Det arkeologiska materialet tyder på en omfattande järnproduktion i Dalarna under yngre järnålder vilken har varit mest intensiv under vendeltid och vikingatid. Åke Hyenstrand anser att järn spelade en betydande roll i statsbildningsprocessen i Mälardalens län, vilka saknade förutsättningar för järnframställning. Då dessa förutsättningar saknades menar Hyenstrand att järnet införskaffades via kontakter med Dalarna. Han identifierar Dalarna med ett *Järnbärrarland* som ska ha legat under sveakungens makt och omtalas i ett flertal sagor från 1200- och 1300-talen. Bosättningar i Dalarna ska innan vendeltiden ha varit ”sporadiska men framför allt lokaliserade till perifera områden”. Efter detta inleds en period av bebyggelseutveckling i form av säsongsbobodda *järnbodar* som forslade järn söderut till Mälardalens län (Hyenstrand 1974: 186f, 192–194, 208f, 213f, 219f). Gravformer som kan dateras till yngre järnålder i Dalarna består av brandgravar under högar eller stensättningar liggande på större eller mindre gravfält (ibland ensamma) i anknytning till bebyggelse. Gravarna ligger ofta placerade i nära anslutning till lågtekniska järnframställningsplatser (Hyenstrand 1974: 182f; Ersgård 1997: 43f).

Inga Serning argumenterar för att järnframställningsplatsernas närhet till vikingatida gravar och centrala jordbruksbygder berodde på den ökade konkurrensen på järnmarknaden under vikingatiden vilken gjorde det nödvändigt att koncentrera järnhanteringen till centralare områden. Serning håller med Hyenstrand om järnets centrala betydelse för kolonisationen av Dalarna men till skillnad från honom argumenterar hon för en fast bebyggelse snarare än en säsongsbetonad utvinning av järnet. Baserat på etnografiska källor menar Serning att smeden

besatt en särställning i samhället och ansågs ofta besitta magiska krafter. Hon anser också att de som framställde järnet måste ha varit specialister som endast bedrev jordbruk, boskapsskötsel och liknande som bisysslor (Serning 1966: 104; Serning 1973: 123f).

Lars Ersgård argumenterar övertygande emot en bebyggelseexpansion orsakad av merkantila intressen söderifrån i sin studie av Leksandsbygden. Han ifrågasätter hur ett socialt stratifierat vikingatidssamhälle med nära relationer till Mälardalen kunnat utvecklas till ett socialt stabilt och egalitärt bondesamhälle med unika drag som skiljer sig från resten av landet under medeltid och nyare tid. En sådan utveckling har antytts av Hyenstrand och andra forskare som har hävdad kontinuitet från järnålder till nyare tid. De ¹⁴C-dateringar från området som Ersgård analyserar tillsammans med tendenser i pollenkurvor indikerar en agrar expansion under folkvandringstid samt tecken på mänsklig påverkan tidigare under romersk järnålder. Denna tidiga uppgång i pollenkurvan har inte kunnat knytas till någon känd bebyggelse och följs av en nedgång i kurvan. De arkeologiska resultaten från riksväg 70-undersökningarna som ligger till grund för Ersgårds analys tyder på en permanent gårdsbebyggelse innan järnhanteringens stora expansion under vendeltid och vikingatid som Hyenstrand kopplade till säsongsbebodda järnbodar. Kritiken av Hyenstrands tolkning stärks av dateringar från utgrävningar på Tunaslätten som tyder på att en bygd hade etablerats under 700-talet (Pagoldh & Carlsson 1996: 40f). Ersgård menar att bebyggelsen under yngre järnålder i Dalarna kännetecknats av spridda gårdar längs med vattendrag där järnframställningsplatserna varit en del av gårdskomplexen (Ersgård 1997: 8f, 37–41).

Även Ersgård presenterar järnet som viktigt för Dalarna men i motsats till Hyenstrands tolkning av människorna som hanterade järnet som lägst i en hierarki av olika platser i ett politiskt-merkantilt system menar Ersgård att gården var den överordnade sociala enheten som organiserade järnframställningen. Järnframställningen kan inte endast förstås ur ett tekniskt-ekonomiskt perspektiv enligt Ersgård. Han menar att järnframställningen var rituell och reproducerade en social identitet som kopplade utövaren till förfäderna. Enligt Ersgård hade järnhanteringen en ekonomisk, religiös och social innebörd där uppfattningar om naturen, gudarna, gården och förfäderna rymdes. Baserat på förekomsten av slagg i vikingatida gravar föreslår han att föreställningarna om järnframställningen var nära kopplade till föreställningar om döden (Ersgård 1997: 41–45).

Olika mängder materiell rikedom för olika gårdar går att spåra i gravmaterialet vilket enligt Ersgård är förvärvat inom ramen för enskilda gårdar. Han menar att gårdarna har varierat i rikedom men att det inte går att spåra någon social hierarki i Dalarna under yngre järnålder. Det har inte funnits någon social elit som har styrt över ett flertal gårdar (Ersgård 1997: 59). Järnframställningsplatserna och gravfälten i Dalarna var under yngre järnålder delar av gårdskomplex som tillhörde den grundläggande sociala enheten bakom järnproduktionen och andra aktiviteter i landskapet.

2.2 En tid av omvandlingar

Under vikingatidens slutskede inleddes en period av förändringar i Dalarna (Ersgård hävdar även en kontinuitet av de egalitärt styrda gårdarna och motstånd mot yttre maktintressen genom denna tid). Från och med 900-talet pågick en förändring i föreställningarna om döden och begravning, vilket uttryckte sig i form av skelettgravar. Dessa gravar förefaller delvis att ha följt den äldre traditionen av att begravas intill gården och följde delvis den typiska kristna seden att begravas på gemensamma gravfält vilka tolkas att ha legat intill kyrkor. Skelettgravarna intill gårdarna och på kyrkogårdarna visar i övrigt upp liknande gravsdevänjor, exempelvis gravgåvor, och förekommer parallellt in i 1100-talet. Ersgård hävdar att när skelettgravarna börjar förekomma i Leksand under vikingatidens slut hade de helt trängt undan brandgravskicket (Ersgård 1997: 50f, 106). Material som ligger till grund för föreliggande uppsats påvisar att detta inte är representativt för Tunaslätten där brandgravar har daterats till tidig medeltid.

Förändringarna i religiösa uppfattningar påverkades av ökande influenser från den kristna kulten. På Kyrkudden i Leksand byggdes den nuvarande kyrkbyggnaden under tidigt 1300-tal. Kyrkan har emellertid haft åtminstone en föregångare på samma plats, möjligen två varav den äldsta byggd av trä. Uppgifterna om två kyrkor måste ses som osäkra. Placeringen av äldre gravar har tolkats vara rumsligt relaterade till den yngre kyrkans föregångare vilket ger den äldre byggnaden en möjlig datering till 1000-tal eller 1100-tal (Ersgård 1997: 47–50). Vad gäller kyrkor liggandes nära föreliggande uppsats undersökningsområde ska här presenteras två som har daterats till medeltid. Under restaureringen av Stora Tuna kyrka 1915 påträffades lämningar efter grundmurarna från en äldre kyrka som daterades till 1200-talets slut alternativt 1300-talets början. Dateringen baserades på byggnadens plan samt en fot från en dopfunt som fortfarande finns kvar i den nuvarande kyrkan (Bolling 1959: 442; Garmo 2005: 10). Torsångs kyrka anges i äldre källor som Dalarnas äldsta kyrka samt Torsång som Dalarnas äldsta socken.

Källvärdet i dessa påståenden kan diskuteras. Att kyrkan är gammal antyds av det äldsta inventariet som indikerar att en kyrka kan ha funnits på platsen under 1200-talets första hälft. Likt Stora Tuna kyrka består det äldsta inventariet av en fot tillhörande en dopfunt som har daterats till 1200-talet. Den nuvarande kyrkan i Torsång byggdes under 1300-talet (Ahlund 1982: 4, 9). Kyrkobyggandet i Dalarna bör ha inletts vid vikingatidens slut/tidig medeltids början för att ta fart först under 1200- och 1300-tal.

Den lågtekniska järnframställningen avvecklades systematiskt från 900-talet fram till 1100-talet då den upphört helt. I samband med denna nedgång går det att spåra en ökning i agrara verksamheter och i övergången till medeltid har ett agrart landskap etablerats. Ersgård menar att den sociala identiteten slutar att uttryckas genom järnframställningen och istället börjar uttryckas genom jorden och jordägandet. Detta ska enligt Ersgård delvis bero på förändringarna i religiösa uppfattningar där förfädernas roll minskar och gårdens roll istället måste legitimeras och definieras i förhållande till kyrkan och kristendomen. I detta uppfattar Ersgård en ideologisk dualitet där ideologisk och social tillhörighet delvis knöts till en bygd som definierades genom den gemensamma kyrkan samt till den enskilda gården som fortsatte spela en viktig roll och till vilken människor primärt knöt sin identitet (Ersgård 1997: 57–59). Oavsett om Ersgårds tolkning av förändringarnas orsak är riktig eller ej är det tydligt att 1100-talet i Dalarna var en tid av omvandlingar.

Ersgård håller med Hyenstrands tolkning av Siljanområdet som *Järnbärrarland* som omnämns i sagorna. Tolkningen av *Sverresagans* betydelse skiljer sig dock mellan forskarna. Ersgård tolkar folkets reaktion mot kung Sverre som att kungen gjort anspråk på ett område han inte hade full kontroll över. Detta är en del av Ersgårds tolkning av Leksand som ett område som inte legat under en centralmakts fiskala system förrän under 1500–1600-talet. Den första yttre makt som ska ha fått fäste i Dalarna är den kristna kyrkan som varit del av en större religiös organisation först under 1300-talets början. Detta ska enligt Ersgård delvis ses som påverkan utifrån men också som något som inte stod i motsättning mot områdets inre intressen och kunde därav frodas i Dalarna. Dalarna har inte varit isolerat från omvärlden och Ersgård tolkar materiella och ickemateriella influenser utifrån som delar av en social strategi i form av gåvor och gengåvor. Plundring, tributtagande och skattepålagor från en yttre makt kan ha förekommit men ska endast haft högst tillfällig påverkan innan senmedeltiden (Ersgård 1997: 57, 88–92, 118).

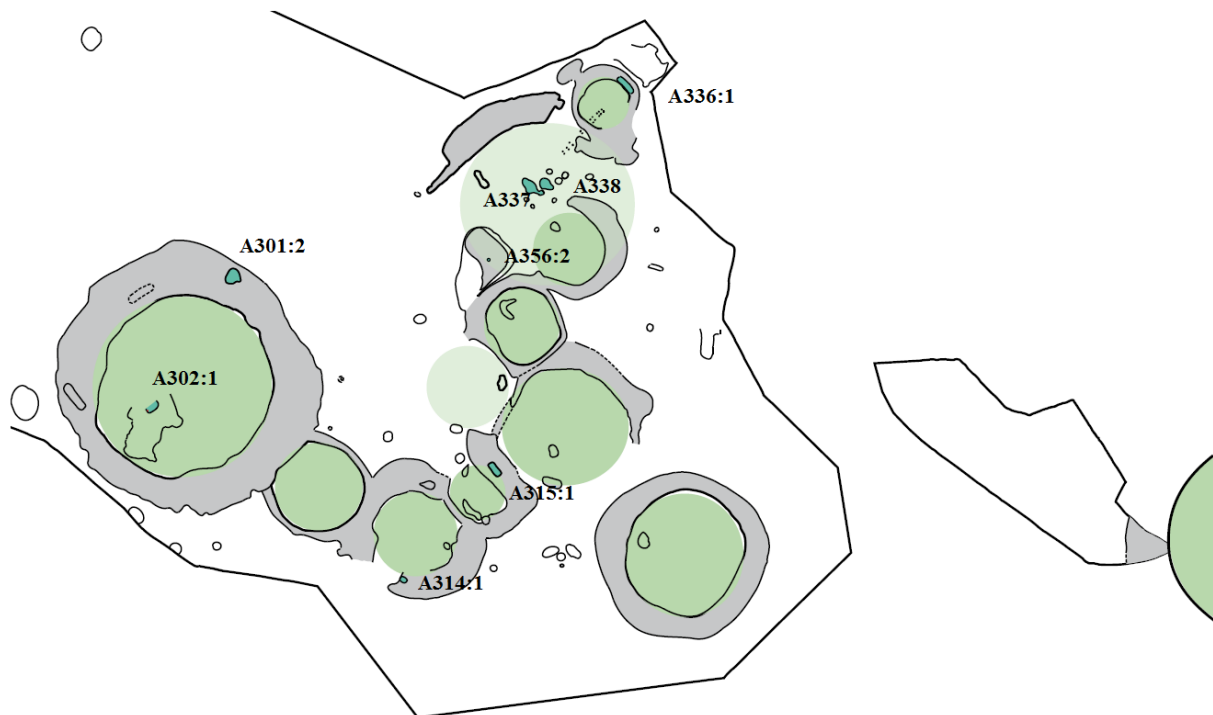
Ersgård argumenterar för att Dalarna saknar maktmanifestationer i landskapet vilket exempelvis kan ta formen av runstenar, storhögar m.m. (Ersgård 1997: 86). Denna utgångspunkt bör inte ses som självklar då ett runstensfragment har påträffats vid Norr Hesse (ca. 6–7 kilometer söder om Islingby). Fragmentet är inristat med runorna ...*orum* *—. Runformer och huggningsteknik antyder att runstenen ska dateras till 1000-talet (Serning 1966: 202f). Forskare har ifrågasatt om fragmentet ursprungligen kommer från Dalarna då det består av röd sandsten, vilket inte förekommer naturligt i landskapet. Stenen ska då ha kommit till Dalarna vid ett senare skede. Det är annars möjligt att materialet till runstenen har importerats från ett annat område, vilket skedde i Uppland under samma tid. Topografisk och antikvarisk litteratur från 1700- och 1800-talen omnämner ibland runstenar i Dalarna. Det har dock antagits av forskare att runstenar ej restes i landskapet (Källström 1993: 173).

Ortnamnet Tuna är av intresse vid diskussionen om maktmanifestationer under tidig medeltid. Många kyrkoplatsar gavs Tuna-namn under den kyrkliga organisationsfasen under tidig medeltid. Ortnamnen kan vara inspirerade av den kristna staden Sigtuna (Ambrosiani 2010: 16–18). Bristen på andra Tuna-namn i Dalarna samt den starka anknytningen till kyrkan antyder att ortnamnet kan vara från tidig medeltid. Ortnamnet Tuna har i Dalarna påträffats i skrift från 1325 och bestämningen *Stora* tillkom först under 1700-talet. Tuna-namnen är vanliga ortnamn i Mälardalen (Ståhl 1959: 80–82). Om runstenen som påträffades i Hesse faktiskt är rest i Dalarna skulle den tillsammans med ortnamnet Tuna kunna utgöra tecken på ökade maktinfluser söderifrån under sen vikingatid–tidig medeltid i Dalarna.

Ersgårds tolkning av ”det starka landskapet” är intressant och motstånd mot yttre maktinfluser lär ha förekommit i Dalarna. Yttre makters influser lär dock ha varit mer omfattande än vad Ersgård hävdar. Uppförandet av kungsgårdar i Husby och Tuna samt anläggningen i Borganäs bör ses som mer än ”högst tillfällig påverkan”, vilket hävdas av Ersgård (1997: 118). Kungsgården i Tuna omtalas första gången i ett brev från 1390 där ägor omtalas som ”av ålder” hört dit, vilket kan tyda på att gården redan då var gammal. Magnus Eriksson utfärdar privilegier för Kopparberget från Husby kungsgård 1447. Husby kungsgård var troligen den äldsta kungsgården i Dalarna (Samuelsson 1959: 157f). Under 1300-talet var Tunabygden centrum för skatteuppbörden i Dalarna (Ersgård 1997: 93). Materialet antyder att yttre makter hade ett fotfäste i Dalarna åtminstone under andra halvan av 1300-talet. För att nyansera Ersgårds bild av centraliseringen av makt i Dalarna bör det ses som en ständigt pågående process från medeltidens början då influserna utifrån ökar och som slutar först

under 1600-talet. Denna process når en första kulmen då de enskilda gårdarnas betydelse minskar och den gemensamma kyrkan blir viktigare under 1100-talet. En andra kulmen nås under 1300-talet då kyrkan har etablerat sig som en större formell organisation med formell-administrativ sockenindelning samtidigt som kungsgårdar etableras tillsammans med skatteuppbörd i Dalarna.

3. Fallstudier: Höggravfält i Dalarna

Figur 2. Gravfältet vid Islingby. Kantrännor är markerade med grått, de tänkta gravhögarna med grönt (ljusare för osäkrare högar) och grönt-blått markerar koncentrationer av brända människoben. Fyndnummer för koncentrationer av människoben är utskrivna bredvid dem. Fyndnummer utskrivna av författaren (efter Lögdqvist 2009: 47 Fig. 43).

3.1 Islingby

Vid utgrävningen av ett bortplöjt höggravfält i Islingby påträffades resterna efter mellan nio och tolv gravhöggar. Högarna var vid tiden för utgrävningen helt bortplöjda men kunde spåras genom resterna efter kantrännor. Miljöarkeologiska prover från en av kantrännorna visar på torvbildning och tyder därför på att de har varit öppna under en längre tid och att igenfyllningen har varit en långsam process. Flera av gravhögarna har legat tätt intill varandra och deras kantrännor var ihopkopplade. Åtta olika koncentrationer av brända människoben påträffades under utgrävningen, både i kantrännorna och innanför dem (Fig. 2). Runtom kantrännorna påträffades även rester efter ett fåtal härdar, kolningsanläggningar, nedgrävningar och stolphål. Högen med kanträna längst till höger i figur 2 har eroderat ner i en närbelägen ravin. Detta tillsammans med uppgifter från fornminnesregistret om fler gravhöggar öst/nordöst om det

undersökta området gör det sannolikt att gravfältet har fortsatt längs med ravinen åt nordöst (Lögqvist 2009: 22f, 32, 47, 50, 112).

Gömma A301:2 påträffades cirka 0,3 meter ner i kantrännans fyllning och utgjordes av ett brandlager innehållande brända ben och grågul sand. Benen är från människa (vuxen 20+ år) och hund, båda vilka också påträffades i små mängder spritt i kantrännan. I en nedgrävning i kantrännans västra del påträffades även obrända ben från nötkreatur. I gömma A301:2 förekom även fynd bestående av två pilspetsar, en nål, delar av en benkam, järnfragment, en hasp eller hake i järn samt 30 stycken spikar. En stock i gömman har ¹⁴C-daterats till 1030–1190 e.v.t. (alla dateringar från Islingby är kalibrerade med 1 sigma). I kantrännans fyllning påträffades ett halvt eldstål som låg placerat ”nära gömman” enligt den arkeologiska rapporten. Gömman ligger i en kanträna vars översta fyllning bestod av flera lager mullhaltig sand, enstaka skärvstenar och ett litet inslag av kol. Efter 0,4 meters djup i fyllningen förekom en större mängd kol och sot samt fler skörbrända stenar och enstaka brända ben. Även spridd slagg av smideskaraktär förekom i fyllningen. Gravgömma A302:1 påträffades i en nedgrävning innanför kantrännan som innehöll A301:2. Den egentliga utbredningen av nedgrävningen och A302:1 är okänd då den skars av ett modernt dike i den norra delen. Gömman bestod av brända ben, sot och kol. Kol av tall från gömman har ¹⁴C-daterats till 635–695 e.v.t. Benen var från människa (ej spädbarn), häst, hund och svin (Lögqvist 2009: 27, 102f, 137f, 148).

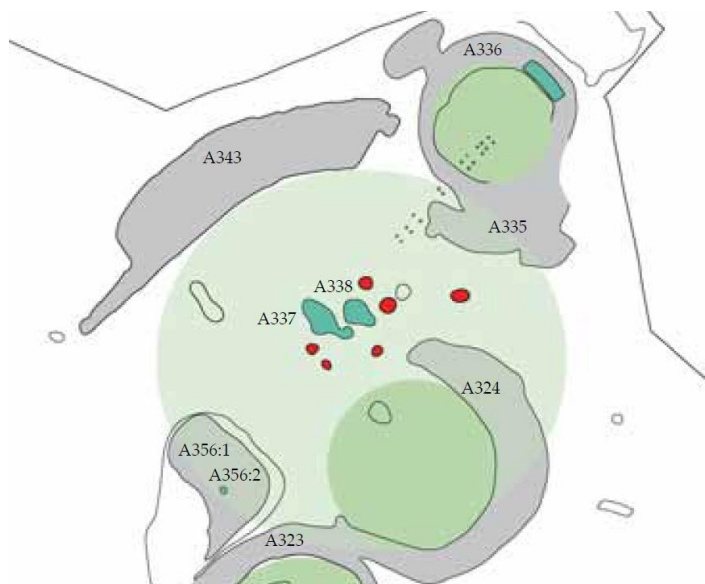
Gömma A314:1 bestod av en större mängd brända människoben (vuxen 20+ år) och tre glaspärlor. Pärlorna var illa bevarade och ingen typindelning kunde göras. Gömman låg i en kanträna vars fyllning bestod av flera sandlager med förekomst av kol samt inslag av mylla i de övre lagren. En packning av ett tjugotal stenar varav vissa skörbrända påträffades i kantrännans norra del. Kantrännan hade en öppning i sydväst vilken har tolkats som en brygga. Precis innanför kantrännan påträffades en nedgrävning innehållande enstaka fragment av brända ben och enstaka bitar av smidesslagg. A314:1 har inte kunnat dateras. Nordöst om A314:1 länkade en annan kanträna samman med den som innefattade gömman. Kantrännans fyllning bestod av ljus gulbeige sand som innehöll skörbrända stenar. I denna kanträna påträffades gömma A315:1 som var omgiven av den största koncentrationen av skörbränd sten. Gömman hade en oval form och innehöll brända människoben (ej spädbarn), sand, kol och sot. A315:1 ¹⁴C-daterades till 1160–1250 e.v.t. (Lögqvist 2009: 105, 138, 148).

I den nordöstra delen av det undersökta området påträffades gömma A336:1 i en kanträna som i sin tur såg ut att vara omgiven av ytterligare en kanträna. Detta kan möjligen vara rester efter en hög med dubbel kanträna. Dubbla kantrännor förekommer ibland men har inte påträffats tidigare i Dalarna (Lögdqvist 2009: 60). Därav bör försiktighet uppmanas innan några ytterligare tolkningar görs utifrån detta. Kantrännans fyllning bestod av humös sand med inslag av kol och spridda brända ben. Även några obrända recenta ben påträffades i kantränan. I en utvidgning i kantränan påträffades ett kollager mot botten. A336:1 var en långsmal gömma med en koncentration av brända ben från människa (vuxen 20+ år), hund och får/get samt humös sand, kol och sot. Inga andra fynd gjordes i gömman men spritt i kantrännans fyllning påträffades ett fragment av en benkam och en pärla av rött glas (för dåligt bevarad för att typindela). Själva gömman har inte kunnat dateras men ett kollager i kantränan har ¹⁴C-daterats till 1160–1260 e.v.t. (Lögdqvist 2009: 108, 138, 148). Dateringen är inte nödvändigtvis representativ för gravgömmen men påvisar aktivitet i kantränan under denna tid.

A337 var oregelbundet formad över ett område på ca 2,05x0,9 meter och låg centralt i ett område omgivet av kantrännor (Fig. 3). Gömman var endast 0,06 meter djup och fyllningen bestod av brun, mullhaltig sand blandat med gulbeige sand med inslag av kol och skörbrända stenar. Gömman bestod av brända ben från människa (ej spädbarn), hund och vad som endast kunde identifieras som djur av nöt/häststorlek. Utöver benen påträffades även en nål och en röd glasbit troligen tillhörande ett ryggknappspanne, tre glaspärlor (för dåligt bevarade för att typindela), fragment av benkam, en järnnit, fragment av kopparlegering och mikrosån av kvarts. På ytan av A337:s östra kant påträffades även ett runt stenklot i en 0,15x0,15 meter stor fördjupning. Stenen har tolkats som ett gravklot. Prover gjorda på kol från gran som hittades i gömman har ¹⁴C-daterats till 650–770 e.v.t. och denna datering styrks även av ryggknappspannet. Angränsande till A337 låg gömma A338 med en fyllning av humös sand, enstaka inslag av skärersten och spridda brända ben av människa (ej spädbarn) och artgruppen klövdjur (Lögdqvist 2009: 109, 138, 148).

Runt gravgömmorna A337 och A338 påträffades fem stolphål i ett regelbundet mönster (Fig. 3). Dessa kan utgöra resterna efter en konstruktion som har byggts över gravgömmorna. 1743 gjordes en sockenbeskrivning av prosten M. Sahlstedt där gravhögar i Tuna beskrivs. Uppgifterna antyder att högarna ska ha haft någon form av inre konstruktioner av sten och möjligen stolpar. Dessa uppgifter nämner också att det grävdes i högarna vilket påvisar att bortodlingen åtminstone pågått sedan 1700-talet. Det började troligen redan tidigare då högarna

ska ha legat i åkermarken enligt 1600-talets geometriska kartor. Vid grävningarna under 1700-talet påträffades brända ben som i vissa fall placerats i krukor tillsammans med gravgåvor. Gravarna verkar ha anlagts direkt på markytan och har därför plöjts bort helt vilket skulle förklara varför så pass få fynd har gjorts centralt under högarna (Lögqvist 2009: 48f, 52). Denna tolkning får stöd av att begravingar i jordöverbyggnader istället för marken

Figur 3. Stolphålen runt gravgömmorna A337 och A338. Stolphålen är röda och resterande färger följer schemat från figur 2. Stolphålet som påträffades öster om de resterande är troligen yngre (Lögqvist 2009: 52 Fig. 46).

under gravhögarna har påträffats i två gravhögar i Sör Amsberg. När gravhögarna grävdes ut 1958 respektive 1960 påträffades kol och brända ben ”strax under grästorven” i den ena graven och liknande fynd gjordes centralt i den andra. Den andra gravhögens botten bestod av ett orört sandlager och fynden av kol och ben som påträffades var placerade i högens mitt (Serning 1966: 199–201). Ytterligare ett stolphål påträffades strax öster om de andra och verkar vara betydligt yngre då dess karaktär skilde sig avsevärt. Som framgår av figur 2 kan de två gravgömmorna ha utgjort centralgravar i en vendeltida gravhög. Denna äldre gravhög kan ha saknat kanträna alternativt att den rännformade anläggningen nordväst om gravgömmorna kan vara resterna efter en kanträna tillhörande en större hög (Lögqvist 2009: 48f, 52).

Sydväst om A337 och A338 i en utvidgning från en kanträna påträffades ytterligare en gömma. A356:2 låg i en baljformad nedgrävning med en fyllning av humös sand med inslag av kol, ensamma skörbrända stenar och spridd slagg av smideskaraktär. I botten av nedgrävningen fanns ett tydligt brandlager bestående av en stor mängd kol och sot. I den norra kanten av anläggningen påträffades en järnkniv. A356:2 bestod av en större mängd brända människoben (vuxen 35–64 år), sand, kol och sot. Brända ben förekom även utspridda runt bengömmorna i den baljformade nedgrävningen. Prover tagna på kol från gran hittat i gravgömmorna har gett ¹⁴C-dateringen 1010–1160 e.v.t. Då sådana bengropar brukar vara tidiga former av gravläggningar menar Lögqvist att den sena dateringen tyder på att det handlar om en sekundärgrav i en kanträna som till stora delar inte längre syns (Lögqvist 2009: 52, 111, 137, 148).

De två äldsta bengömmorna i Islingby är vendeltida och daterades till 635–770 e.v.t. Det finns vikingatida fyllnadsmaterial i en kanträna som har daterats till 885–980 e.v.t. men även dateringar till tidig medeltid har gjorts i kantrännor och bengömmor. Dessa har daterats till 1010–1260 e.v.t. (Lögdqvist 2009: 50). De äldre gravarna innehöll en större mängd djurben medan de yngre nästan bara innehöll ben från människor (Carlsson 2016: 262). De djurben som förekom i de yngre gravarna var framför allt från hund vilket också var det vanligast förekommande djuret på gravfältet. Ur ett bredare perspektiv verkar hästens och hundens betydelse ha ökat i gravsammanhang under vikingatid medan nöt och får/get verkar ha minskat i betydelse (Lögdqvist 2009: 55). Om varje enskild bengömma innehöll ben från en eller flera individer går inte att avgöra då det är vanligt att endast vissa delar av skelettet bevaras som fragment samt att det troligen inte är hela skelett som har deponerats efter kremeringen. Ingen av individerna har kunnat könsbestämmas osteologiskt men spekulativa bestämningar har gjorts baserat på de få föremål som hittats tillsammans med benen. Individernas sociala och ekonomiska status är också svår att avgöra utifrån de få gravgåvor som hittats. De relativt få gravfynden som har gjorts representerar ett väldigt långt tidsspänn och Lögdqvist menar att även om flera gravar har plöjts bort och förstörts kan gravfältet troligen inte representera alla människor i en by under en period av flera hundra år. Utifrån detta spekulerar hon att människorna som begravts i högarna och kantrännorna kan antas ha haft en stor betydelse i samhället (Lögdqvist 2009: 51, 53). Baserat på Ersgårds tolkning av gården som den överordnade sociala enheten i det vikingatida Dalarna (kapitel 2.1) bör gravfältet snarare ha tillhört ett gårdskomplex än en by.

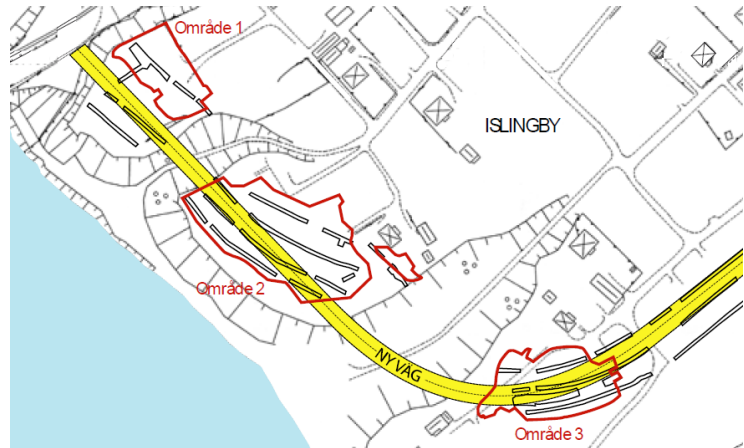
Kantränan som A314:1 var placerad i har tolkats som att ha en medveten brygga i sydväst. Utöver denna finns det inga tydliga bryggor i någon av de andra kantrännorna. Andra luckor i kantrännorna har troligen orsakats av exempelvis markerosion. Trots de sena dateringarna på flera av bengömmorna har inga kristna influenser kunnat spåras i materialet. Det enda som skulle kunna tolkas som detta är en strimma av poröst organiskt material vars form och storlek skulle kunna stämma överens med en skelettgrav (Lögdqvist 2009: 51, 55). Inget skelettmaterial påträffades och detta måste därför anses vara en väldigt spekulativ tolkning. Carlsson gör tolkningen att kantrännorna representerar en period då bruket att begrava i högar börjar att försvinna. Hon menar även att om gravfältet brukats kontinuerligt mellan 600-talet och 1200-talet har förmodligen flera gravläggningar odlats bort (Carlsson 2016: 262). Bristen på gravar daterade till vikingatid innebär att det är oklart om gravfältet har brukats kontinuerligt. Material

från kantrännen som kopplar samman kantrännorna som innehåller A301:2 och A314:1 ¹⁴C-daterades till 885–980 e.v.t. vilket kan antyda en vikingatida hög. Det kan också indikera något senare aktiviteter i en vendeltida högs kanträna. Lögdqvist anser att aktiviteterna i och runt kantrännorna är av hednisk tradition och hör till de ”blot [...] och alla forna seder” som förbjöds vid högar under 1200-talet i exempelvis Gutalagen. Den kristna seden att begrava på kyrkogårdar ska under den andra halvan av 1200-talet ha blivit helt rådande efter byggandet av ett flertal kyrkor i Dalarna (Lögdqvist 2009: 55f). Denna tolkning av kantrännornas betydelse är mycket möjlig men det går inte att utesluta att det funnits kristna influenser i tankarna bakom ritualerna. Religionsskiftet i Norden var inte ett tydligt brott med äldre praktiker och världsuppfattningar. Det går att spåra kontinuitet i såväl föreställningsvärld som kultutövning, kultspecialister och kultplatser. Denna kontinuitet tog sig uttryck i exempelvis formell- och bildspråk under sen vikingatid och tidig medeltid samt kristendomens övertagande av väsentliga delar av förkristna högtider (Hultgård 1992: 52–62). Att ett inslag i en äldre religion *transformeras* och övergår i den nya religionen kan spåras i Västannortjärn i Leksand där medeltida material med en inristad bön ”*Ave Maria*” och åkallan av Kristus hittades i tjärnen. Detta har tolkats som offer och indikerar en fortsatt kontinuitet från förkristen kult (Ersgård 1997: 60f). Den totala bristen på material av en tydligt kristen karaktär i Islingby gör en sådan tolkning mindre trolig men kan inte uteslutas helt.

Tre av bengömmorna i Islingby var ensamliggande gravgömmor som möjligen var delar av centralgravar under de nu bortplöjda gravhögarna. Av dessa tre (alternativt fyra) har två en vendeltida datering. Minst fyra (troligen fem) av gömmorna har legat i kantrännorna och tre av dessa har daterats till sen vikingatid–tidig medeltid. Lögdqvist anser dessa vara ”tydliga sekundärbegravningar i kantrännorna” och ingenting i materialet verkar motsäga detta (Lögdqvist 2009: 47, 51; Carlsson 2016: 261). Då högarnas placering och storlek som antyds av resterna efter kantrännor stämmer väl överens med uppgifter från 1700-talet där även centralgravar i högarna påtalas (vilket även det arkeologiska materialet verkar påvisa) är tolkningen om att den gravlagda individen i centralgraven har rakats ut i kantrännen mindre trolig. Detta styrks av den tydliga uppdelningen av det daterade materialet där endast de äldre gravarna kan tolkas som centralgravar och alla gravgömmorna i kantrännorna som kunnat dateras är betydligt yngre. Carlsson menar att materialet i kantrännorna kan ha kommit dit under högläggningsen, vid senare ritualer runt högen eller vid senare begravingar (Carlsson 2016: 272). Det är viktigt att poängtera att detta även gäller kantrännorna. Även om de vendeltida

bengömmorna är rester efter centralgravar under högar betyder det inte nödvändigtvis att dessa högar hade kantrännor. Kantrännorna kan ha grävts vid senare tillfällen då den äldsta dateringen från material i en kanträna är 885–980 e.v.t. på gravfältet i Islingby. Oavsett om kantrännorna är vendeltida eller senare så ligger de medeltida gravarna endast i dem och har troligen lagts i kantrännor intill vad som antagligen fortfarande var en hög vid den tiden.

Gravfältet brukades troligen till en början av de människor som bodde i området norr om gravarna där bl.a. ett långhus grävdes ut i samband med gravfältet (Fig. 4). Under vikingatid flyttade gården antagligen österut och under sen vikingatid/tidig medeltid påbörjades bebyggelse även söder om gravfältet (Lögdqvist 2009: 57). Ortnamnet Islingby har påträffats

Figur 4. Områdena som grävdes ut vid Islingby 2002. I område 1 påträffades framför allt vendeltida bebyggelse i form av ett flertal hus. Område 2 bestod av det bortplöjda gravfältet. I område 3 hittades spår av medeltida och senare bebyggelse (Lögdqvist 2009: 20 Fig. 11).

från 1493 (Jslingeby) och förleden i namnet antas vara mansbinamnet ”Yslinge”. Det är en biform av *yslinger* vilket betyder usling eller stackare (Ståhl 1982: 32). -Bynamn har brukats sedan 500–600-talet och de som har tolkats innehålla ett mansbinamn brukar härröra från vikingatid eller medeltid (Lögdqvist 2009: 8). Detta innebär att ortnamnet troligen inte härstammar från den äldsta bebyggelsen norr om gravfälten men kan mycket väl höra till yngre bebyggelse i område 1 eller bebyggelsen söder om gravfältet: område 3 (Fig. 4). Denna tolkning bygger på att efterleden -by ska tolkas som ”gård” och inte ”samling av gårdar”, vilket inte kan ses som självklart vid analyser av -bynamn (Ståhl 1982: 30). Då gården ligger i närheten av älven skulle förleden i ortnamnet bli mer förståelig om den istället anspelade på forsarna i älven. Ortnamnet skulle då kunna liknas med ortnamnen Ismunden och Istrum vilka härstammar från de fornsvenska orden **Isme* (bestämd form: **Ismen*) ”den som rör sig hastigt” respektive **Istr* ”den framströmmande” (Wahlberg 2003: 152).

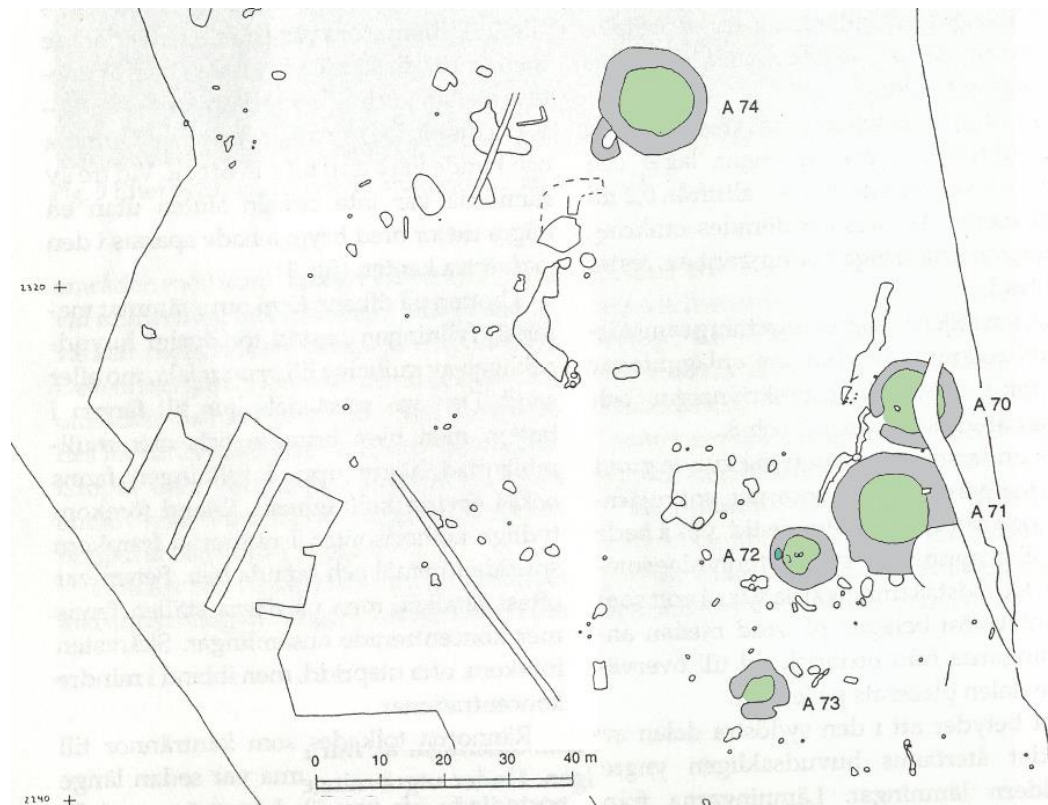
Ett gravfält av liknande karaktär påträffades cirka en kilometer från Islingby i Kälavet (Fig. 1). Där påträffades kantrännor som troligen har omslutit sex gravhögar. I dessa kantrännor påträffades tre koncentrationer av deponerade föremål samt tre bengömmor. Bengömma 1 var en nedgrävning i kantränan innehållande brända ben av människa, hund och höna samt ett

tjugotal föremål, däribland ett ovalt spänne och två pärlor av bergkristall. Eva Carlsson tolkar bengömma 1 som en kvinnograv innehållande en ung individ. Bengömma 2 bestod av ett brandlager i kantrännen innehållande brända ben av människa, hund och häst samt kol, ett bältesspanne, en brodd, pärl- och kamfragment, ett selbågskrön och björnklor. Björnklorna har tolkats tillhöra en björnfäll. Bengömma 3 bestod också av ett brandlager och innehöll brända ben från människa, hund, häst och fisk. I denna gömma påträffades även broddar, en järnkrok med holk, delar av hästrustning, nitar, fragment av en kam samt björnklor som även här har tolkats som resterna efter en fäll. De resterande tre koncentrationerna av föremål vilka inte har tolkats som gravar innehöll liknande föremål: pilspetsar, hästrustning, ringspanne, eldstål, övre delen av ett ovalt spänne m.m. Enstaka föremål och ben förekom också spritt i kantrännornas fyllning. Vad gäller dateringar från gravfältet finns inga detaljer lättillgängliga då ingen grävrapport har publicerats. Eva Carlssons artikel sammanfattar dateringarna: ”Många av fynden kan dateras till senare delen av vikingatiden, 900-talet. De ¹⁴C-dateringar som gjorts på gravfältet har givit ett brett spann 550–1250 e.Kr.” (Carlsson 2016: 262–264).

3.2 Rommeholen

Under utgrävningen 1993 påträffades fem kantrännor som förmodas att ha omgett sedan länge bortplöjda gravhögar (Fig. 5). Kantrännornas fyllning bestod huvudsakligen av brun mjäla, mo eller sand samt innehöll inslag av kol, skärvsten och brända ben. Ett flertal olika nedgrävningar påträffades i kantrännorna. I en av kantrännorna identifierades ett urlakningsskikt som troligen har utgjort markyta under en tid och i en annan av dem påträffades ett tunt lerlager som troligen har bildats då det har stått vatten i kantrännen. Detta tyder på att kantrännorna har varit öppna under en tid. Kol från vardera av de fem kantrännorna har ¹⁴C-daterats till spannet 550–1290 e.v.t. (Fig. 6) (dateringar från Rommeholen är kalibrerade med 2 sigma). Kantrännorna runt de två största högarna erhöll dateringar som tyder på vendeltid och de tre andra daterades till tidig medeltid. Spannet för dateringarna från ränna 71 och 74 må inkludera början av vikingatiden men den arkeologiska rapporten tolkar dateringarna som att högen bör vara äldre än kolet från kantrännans fyllning, vilket leder till tolkningen att högarna bör ha varit vendeltida. Pagoldh och Carlsson tolkar dateringarna som att de två största högarna är de äldsta vilka är som yngst vendeltida medan kantrännorna som daterades till tidig medeltid kan förklaras med en recent inblandning i kolet (Pagoldh & Carlsson 1996: 21–25, 131). Carlsson har dock reviderat denna tolkning gällande liknande höggravfält i Dalarna i en senare artikel och menar att de sena dateringarna snarare bör ses som fortsatta aktiviteter på höggravfälten (Carlsson 2016: 262,

272). Till skillnad från i Islingby har kantrännorna i Rommeholen kunnat ges en vendeltida datering vilket innebär att praktiken förekom på Tunaslätten redan då.

Figur 5. Gravfältet vid Rommeholen. Kantrännor är markerade med grått, de tänkta gravhögarna med grönt och grönt-blått markerar koncentrationer av brända människoben. Kantrännornas anläggningsnummer utskrivna bredvid dem. Färgläggning av författaren (efter Pagoldh & Carlsson 1996: 22 Fig. 10).

Små mängder fragment av brända ben förekom i kantrännorna. I två av kantrännorna (A70 och A72) kunde ben från människa identifieras. I kanträna A70 påträffades skallbensfragment från människa (troligen vuxen 18–44 år) tillsammans med djurben från vad som troligen är hare spritt i kantrännans norra del. A72 innehöll två fynd av brända människoben (vuxen) som möjligen utgör en gemensam koncentration. Det ena fyndet bestod av strålben från människa tillsammans med ben från nöt, får, svin och troligen häst. Det andra fyndet bestod av skalltak från människa tillsammans med ben från nöt, får, svin och fågel. Detta fynd ¹⁴C-daterades och erhöll likt kantränan det låg i en tidigmedeltida datering. I rapporten tolkas fynden av människoben i kantrännorna som antingen utspridda från centralgraven eller som rester av sekundärgravar. Gravfältet i Rommeholen lider en brist på bevarade centralgravar. Detta kan bero på att gravarna placerats direkt på markytan istället för att ha grävts ner innan höglagningen alternativt att gravarna har plundrats eller grävts ut under historisk tid. Pagoldh och Carlsson nämner också möjligheten att det aldrig har funnits några centralgravar (Pagoldh & Carlsson 1996: 25f, 135f). Detta bör dock ses som mindre troligt då gravfältet bär stora

Kantrännor	Datering e.v.t.	Härdar	Datering e.v.t.
Anl. 70	1010–1270	Anl. 104	890–1160
Anl. 71	660–990	Anl. 108	710–980
Anl. 72	1030–1280	Anl. 176	820–1150
Anl. 73	980–1280	Anl. 237	640–900
Anl. 74	550–860	Anl. 294	620–870
Benkonc. i anl. 72	1030–1290	Anl. 309	670–1010

Figur 6. ¹⁴C-dateringar från kantrännor och härdar från gravfältet vid Rommeholen (dateringar från Pagoldh & Carlsson 1996: 131).

likheter med Islingby där fynd har gjorts vilka har tolkats som rester av centralgravar. Detta stöds även av Sahlstedts uppgifter från 1700-talet som omtalar centralgravar från högar på Tunaslätten.

Utöver ben förekom även en del artefakter i kantrännorna: en pilspets som utifrån sin typ daterats till vikingatid, en fiskekrok av järn, två troligen vikingatida knivar, en välbevarad brodd, en bit av ett stavformigt ämnesjärn, en karneolpärla (vitbränd och dåligt bevarad men troligen vikingatida) samt en pärla av glasfluss, fyra skifferbrynen, vad som kan vara nålen till en ringnål, en sländtrissa av lera, järnbeslag, järnfragment, spik, nitar, märkla, tenn och smidesslagg. Fynden i kantrännorna är av liknande karaktär som fynden från kantrännorna i Islingby men skiljer sig delvis i dateringar då Rommeholen har kunnat uppvisa mer material med vikingatida datering (Pagoldh & Carlsson 1996: 34–37, 91f; Lögdqvist 2009: 137f).

Runtom de förmodade gravhögarna fanns det spår efter härdar samt en bålplats med ett sotlager, skärvsten och brända djurben. Sex av härdarna har ¹⁴C-daterats och erhöll en jämn spridning mellan 620 och 1160 e.v.t. vilket tyder på kontinuerligt nyttjande av området. Härdarna har en mer samlad datering än kantrännorna och saknar några av de yngsta dateringarna som påträffades i kantrännorna men stämmer annars ganska väl överens (Fig. 6). I en av härdarna påträffades fragment av ett arabiskt silvermynt troligen präglat 759/760 av kalifen al-Mansur. Härden som myntet hittades i daterades till vikingatid vilket tillsammans med mängden jack på myntet ledde till tolkningen att myntet haft en lång omloppstid innan det hamnade i härden (Pagoldh & Carlsson 1996: 23, 27–29, 34).

I området hittades även en grop som möjligen kan ha varit en förrådsgrop daterad till yngre järnålder-tidig medeltid, ett antal stolphål, kulturlager innehållande skärvsten samt en nedgrävning med en kantställd häll som påträffades vid utgrävning av kantrännan A70. Denna nedgrävning daterades till runt om början av vår tideräkning och är därför troligen ej relaterad till gravfältet. Öster om kantrännan A73 påträffades resterna efter 15 par förkolnade pinnar vilka

tolkades som en gärdesgård. Stängslet som ¹⁴C-daterades till 540–770 e.v.t. bör ha byggts av färska störrar och nytaget ris vilket ger en tillförlitlig datering. Att stängslet hade samma sträckning som 1600-talets gärdesgård väckte frågor om markorganisationen. Stängslets datering antyder att gränsen mellan in- och utägor har gått här strax innan eller samtidigt som gravfältet grundades, alternativt att stängslet inhägnat gravfältet (Pagoldh & Carlsson 1996: 29f, 40).

Området användes senare för bebyggelse under historisk tid, framför allt nyare tid varifrån även tre djurgravar påträffades (två säkra och en osäker) vilka hade lagts i kantrännan till en hög respektive i nära anslutning till gravarna. Detta väckte väldigt intressanta frågor om djuren har begravts i åkermarken och hamnat just där av en slump eller om de medvetet har lagts intill de äldre gravarna (Pagoldh & Carlsson 1996: 31–33).

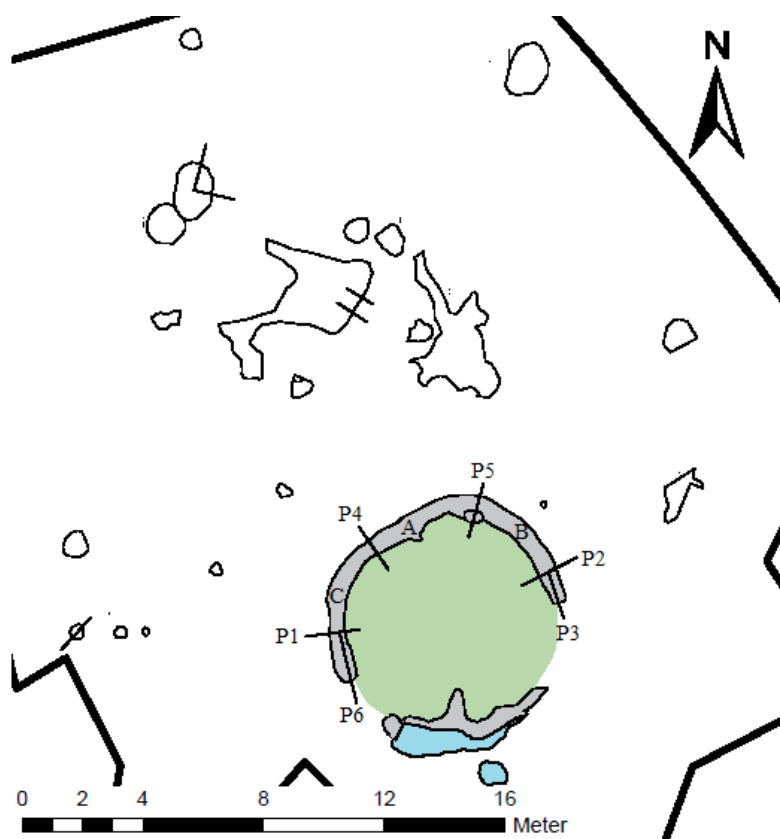
Området ska ha börjat brukas som ett gravfält under vendeltid för att sedan bli som mest intensivt brukat under vikingatid. Härdarna som påträffades i närheten kan ha använts i samband med rituella måltider på gravfältet. Likt Islingby tyder dateringarna på ett höggravfält som börjat brukas under vendeltid för att senare återigen brukas för gravgömmor i kantrännorna under sen vikingatid–tidig medeltid. I Rommeholen påträffades föremål i kantrännorna samt härdar med vikingatida datering som tyder på en närvaro på gravfältet även under denna tid medan vikingatida aktiviteter i Islingby endast antydde av ett vikingatida kollager.

3.3 Sör Romme

Vid en utgrävning 2008 påträffades resterna efter en kantränna som troligen legat runt en nu bortplöjd gravhög (Fig. 7) ungefär 200–300 meter sydväst om platsen för utgrävningen vid Rommeholen (Bennström & Helgesson 2010: 8). Kantrännans södra del hittades redan 1989 vid en äldre utgrävning sydöst om området som grävdes ut 2008. Vid den äldre utgrävningen tolkades dock anläggningen som en härd som hade skadats av plöjning, innehållande rester av en brandgrav. Benen som påträffades i koncentrationen var från en vuxen människa och var omgiven av obestämbara brända animala ben. Träkol som legat i anslutning till benmaterialet kunde ¹⁴C-dateras och erhöll en sen vikingatida eller tidigmedeltida datering: 990–1224 e.v.t. (kalibrerat 2 sigma) (Wedberg 1996: 14, 21, 23, 35f, 57).

Ett tjugotal meter sydöst om benkoncentrationen hittades två rektangulära skelettgravar orienterade öst-väst respektive sydväst-nordöst. Individerna i gravarna var en kvinna (äldre än 45 år) och en man (ungefär 45 år gammal). Kvinnan var begravd i en svepning och mannen

hade legat på något textilt eller liknande material. Kvinnans armar var placerade raka intill kroppen medan mannens armar var vinklade med händerna placerade på varandra över bäckenet. Båda gravarna innehöll förmultnade trärester på vänster axel och ned utefter vänster sida. Det enda föremålsfyndet från gravarna var ett järnbleck som hittades tillsammans med mannen. Det var svagt böjt och hade fyra nithål längs med ena långsidan. Vid ena hörnet påträffades vad som tros vara resterna efter en tråd eller ett snöre. Föremålet är

Figur 7. Gravhögen i Sör Romme, planritning från utgrävningen 2008. P1-6 markerar profilerna. De ljusblå partierna framkom vid utgrävningen 1989 och utgör tillsammans med de grå partierna högens kantränna. Den tänkta gravhögen är ljusgrön. Beskuren och färglagd av författaren (efter Bennström & Helgesson 2010:15 Fig. 8, 23 Fig. 12).

troligen resterna efter ett bältesbeslag eller liknande och har varit en gravgåva. Båda skeletten var relativt välbevarade och den enda synliga skadan utgjordes av ett runt hål i mannens vänstra tinningben. Hålets form antyder att våldet mot kraniet har skett långsamt och det är troligt att mannen har utsatts för trepanering. Trepanering är ett kirurgiskt ingrepp då en benplatta avlägsnas från skallbenet i ett försök att bota en skada eller sjukdom. Wedberg menar att gravarnas orientering med huvudena mot väster samt att de är skelettgravar antyder att det handlar om kristna gravar. Trots detta överensstämmer deras ¹⁴C-dateringar med dateringen från koncentrationen av brända ben som påträffades i närheten, vilken bör vara samtida. Skelettgravarna daterades till 989–1204 respektive 903–1185 e.v.t. (Wedberg 1996: 13f, 21–24, 59f). Antagandet att skelettgravar vid denna tid måste vara kristna är inte självklar och bör undvikas. Huruvida individers religionsuppfattningar går att spåra genom gravmaterial är omdiskuterat. Gunnar Andersson argumenterar övertygande för att detta är möjligt genom att studera gravkonstruktioner, fyndmaterial och rituellt praktik som utförts i anslutning till gravarna (Andersson 2017: 211–214). Att endast utgå ifrån gravskicket är otillräckligt för att göra en sådan bedömning.

De flesta anläggningarna som påträffades 1989 var dock inte av gravkaraktär och kunde istället knytas till järnframställning. Det påträffades rester efter härdar, stolphål och nedgrävningar runtom området. Järnframställningen på platsen verkar ha pågått kontinuerligt under en period på ungefär 300 år. Rester efter fem järnframställningsugnar ¹⁴C-daterades och erhöll dateringar jämnt spridda över spannet 728–1255 e.v.t. Detta innebär att järnframställningen i området har varit samtida med begravningarna på platsen. Andra anläggningar med anknytning till järnframställning påträffades (kolningsgropar, slaggvarp och smideshärdar) och tolkas vara samtida med ugnarna. Vid avbaningen av undersökningsområdet påträffades reduktionsslagg och ugnsväggsfragment av bränd och sintrad lera. Detta förekom rikligt i matjordslagret och sedan spritt och ytligt över hela det undersökta området. Slaggen bestod endast av reduktionsslagg och järnproduktionen verkar ha varit omfattande (Wedberg 1996: 21, 25, 28–30).

Vid utgrävningen 2008 stod det klart att den norra anläggningen från utgrävningen 1989 var den södra delen av en kantränna och inte någon härd. Kantrännan hade en brygga i sydväst samt en svårtolkad öppning i sydöst som möjligen uppkom i samband med utgrävningen 1989. Vid utgrävningen delades kantrännan in i sektioner och ett antal profiler grävdes (Fig. 7) (Bennström & Helgesson 2010: 16, 18, 23).

Kantrännans fyllning bestod av gul mo och silt samt beige eller brun sand. Flera lager innehöll kolfragment eller kolfläckar samt järnutfällningar. I sektion A påträffades ett brandlager vid profilen mot sektion C (P4). P5 var den profil som hade mest komplicerad lagerföljd. Under skörbränd sten och röd sand påträffades resterna efter en bränd stock som kunde ¹⁴C-dateras till 1185–1260 e.v.t. (1 sigma) med en egenålder på maximalt 25 år. Vid skärningen mellan A och B hittades även en oval 0,3 meter djup nedgrävning. Den skar det undre diket och skars i sin tur av det övre kollagret. I sektion A påträffades åtta obrända benfragment och kindtand från nötdjur kunde identifieras. Vid profil P2 i sektion B påträffades ytterligare ett brandlager. Vid sektionens sydvästra kant påträffades en 0,6x0,5 meter stor och 0,23 meter djup anläggning innehållande kolbitar, sotfläckar och brända ben. Benfragmenten var spridda i kantrännans fyllning och tio av 210 benfragment kunde identifieras: ett kotfragment från häst eller nötdjur, en halskota och bröstkota från människa (halskotan kunde bestämmas till vuxen) samt sex ben som troligen också var från människa varav ett från en höftled. Prov från kolresterna i anläggningen innehållande benen ¹⁴C-daterades till 895–995 e.v.t. (1 sigma) med en egenålder

på maximalt 25 år. Den södra delen av sektion B skars troligen av undersökningsområdet från 1989 vilket innebar att lagren var diffusa (Bennström & Helgesson 2010: 17, 24–26).

Dateringen av gravgömmen skiljer sig från de övriga vilka har daterats till tidig medeltid. Utöver dateringen skiljer sig inte bengömmen från de andra. Detta skulle kunna vara den äldsta av denna typ av bengömmor som senare blir vanligare under tidig medeltid. Att den erhöll en datering till 900-talet medan flera av de andra som äldst skulle kunna vara från 1000-talet är intressant. Detta skulle kunna förklaras av möjligheten att benkoncentrationen blandats med någon äldre deposition i kantrännen. Att jordlagren delvis blandats på platsen kan antydvas av att dateringen av ett kollager först erhöll en recent datering och efter att ett nytt prov skickats in erhöll en datering till neolitikum (Bennström & Helgesson 2010: 17). Dateringen som stocken i en annan del av kantrännen erhöll skulle stämma bättre överens med dateringarna av bengömmorna på de andra gravfälten. Om bengömmen har blandats med äldre material eller om den är äldre än de andra är osäkert och en intressant problematisering av materialet.

Ytterligare ett brandlager hittades i sektion C vid profilen P1. Mitt i sektionen påträffades en cirka 0,1 meter i diameter stor skörbränd sten samt fragment som troligen kommit från den större stenen. Inga artefaktfynd gjordes i kantrännans olika sektioner. Kol från mitten av sektion C analyserades och ¹⁴C-daterades. Det erhöll en datering till sen vikingatid-tidig medeltid: 990–1150 e.v.t. med tyngdpunkt på 1050-talet. Vid grävning av kantrännans södra del kunde det konstateras att utgrävningen 1989 inte hade grävt ur kantrännen ända till botten. Inga nya fynd påträffades i denna del av kantrännen (Bennström & Helgesson 2010: 17, 25f).

Nordväst om området innehållande kantrännen grävdes ytterligare sex schakt där anläggningar påträffades i tre av dem. Dessa anläggningar bestod av två rödbrända ytor, tre nedgrävningar och en kolningsgrop. Kolningsgropen innehöll väldigt smuliga skörbrända stenar och bitar av reduktionsslagg som var 0,05–0,1 meter stora samt några större bitar. Även två bottenskållor som hamnat i gropen sekundärt påträffades. Under stenarna och slaggen låg ett 0,12 meter tjockt kollager. Kol från längre trästycken påträffades i botten och en kolrand var synlig runt hela anläggningen. Ut från anläggningens västra sida hittades ett flammigt stråk bestående av kolbemängd silt. En analys av kolningsgropens kollager gav en ¹⁴C-datering till 780–940 e.v.t. (1 sigma) med en tyngdpunkt på 900-tal och en egenålder på maximalt 10 år (Bennström & Helgesson 2010: 26f). En ålder som stämmer bra med dateringarna för järnframställningen från utgrävningen 1989.

Likt Rommeholen kunde ingen centralgrav identifieras i Sör Romme. De brända benen som påträffades 1989 låg ganska ytligt och hade kunnat tolkas som en utplöjd centralgrav om det inte vore för att de nedgrävda benen som påträffades 2008 (som var äldre) var spridda i kantrännen. Centralgraven bör inte ha en yngre datering än bengömmen som grävdes ned i kantrännen (Bennström & Helgesson 2010: 18).

Wedberg anser att flera gravar troligen har legat på platsen från början och att gravfältet har tillhört en gård i närheten. Han menar att gravfälten i Sör Romme och Rommeholen som ligger cirka 200–300 meter ifrån varandra representerar olika gårdsenheter i den förhistoriska byn Romme (Wedberg 1996: 30). Ersgård menar att byar i form av koncentrerade tätbebyggelser av gårdar var frånvarande i Dalarna så sent som under högmedeltid och att beläggen för 1300-talets ortnamn snarare var gårdar än byar (Ersgård 1997: 57). Utifrån Ersgårds tolkning är det troligare att ortnamnet från början hört till en av gårdsenheterna som ett av gravfälten kan ha tillhört. Ortnamnet Romme är ursprungligen dativformen av samma ord som dagens *rum* och är ett substantiverat adjektiv som betyder ”vid” eller ”rymlig”. Ortnamnets betydelse är troligen ”den öppna platsen” (Ståhl 1959: 85; Ståhl 1982: 13).

3.4 Bengömmor ur ett maktperspektiv

I detta kapitel diskuteras hur bengömmorna som påträffades i kantrännorna ska förstås utifrån deras historiska kontext. Under vikingatid och in i medeltid går det att spåra ritualiserade handlingar på gravfälten i form av härdar och djurben, vilka har tolkats som resterna efter ritualiserade måltider. Ritualiserade handlingar går även att spåra i formen av kollager och depositioner som tolkas som ritualiserade av Zetterström Geschwind (2005: 22). Denna typ av traditioner är antagligen den typ av praktiker som under medeltid förbjöds i exempelvis Gutalagen. Världsuppfattningarna bakom dessa ritualiserade handlingar och deras betydelse diskuteras inte i föreliggande uppsats. Att dessa ritualiserade handlingar har förekommit är däremot viktigt för den maktaspekt av begravningarna i kantrännorna som analyseras.

Bengömmorna i kantrännorna har daterats till sen vikingatid–tidig medeltid som i föreliggande uppsats har presenterats som en tid av omvandlingar då en centralisering av makten tar sin början, vilken kommer att vara en pågående process genom hela medeltiden. Under denna tid avvecklades den till gården nära knutna järnframställningen och gårdens roll var tvungen att legitimeras i förhållande till kyrkan och bygden vars roll ökade under den tidiga medeltiden. Vid applicering av Catherine Bells teori om hur maktrelationer produceras genom ritualiserade

handlingar bör begravningarna i kantrännorna ses som produktionen av maktförhållanden där gårdens status rättfärdigades genom förfädernas närvaro på gravfältet och traditionen av ritualiserade handlingar på platsen gentemot utomstående makter och den gemensamma bygden. Gravarna var en arkaiserande social strategi som knöt an till de gamla höggravfälten som varit viktiga för gårdarna under tiden då de var den överordnade sociala enheten.

De samtida skelettgravarna kan förstås utifrån en liknande social strategi; om vi ser på övergången till skelettgravar på kyrkogårdar som kyrkans sociala strategi för att legitimera den gemensamma bygden kan skelettgravarna på gårdarna ses som ett motstånd inom ramen för tillåtelsen av den maktstruktur som konstruerades av kyrkans traditioner. Att ritualiserade handlingar är en flexibel strategi som kräver en kombination av lydnad och motstånd tillåter att skelettgravar kunde placeras på gårdar samtidigt som andra skelettgravar placerades på gemensamma gravfält intill kyrkor utan att det ena var ”mer kristet” än det andra i det nykristna Norden. Detta sker inom utrymmet för det motstånd och den tolkningsfrihet som Bell anser finnas i alla ritualiserade handlingar, då dessa ej kan kräva villkorlös lydnad.

Begravningarna i kantrännor upphör i samband med en intensifiering av kyrkobyggandet under slutet av 1200-talet då kyrkans makt och roll verkar ha ökat. Detta är samtida med vad som i föreliggande uppsats har tolkats som en andra kulmen för processen av centraliseringen av makt i Dalarna.

4. Slutsats

Bruket av gravfälten som analyseras i föreliggande uppsats kan delas in i tre faser; den första fasen inleds under vendeltid då gravfälten börjar brukas genom begravningar i högar. Dateringar från Rommeholen tyder på att kantrännorna grävdes där redan under denna fas. Gravfälten tillhör olika gårdar i området som senare gav upphov till ortnamnen som används idag: Islingby och Romme. Den andra fasen inleds under vikingatid då gravfältet i Islingby antagligen har slutat brukas för begravningar. Under denna fas pågår ritualiserade handlingar på gravfälten i form av måltider och depositioner av föremål. Under den tredje och sista fasen under slutet av vikingatiden och början av medeltiden sker begravningar i form av bengömmor i de äldre gravhögarnas kantrännor. Bengömmorna som har påträffats i kantrännorna såg olika ut: några var koncentrationer av brända ben liggandes i en tydlig nedgrävning, andra bestod av mer spridda brandlager och det förekom att de brända benen var spridda i kantrännans fyllning. Inga tydliga mönster har kunnat identifieras bland variationerna av depositionerna.

Vad gäller social status för individerna begravda i kantrännorna bör de ses som tillhörande gårdsägande familjer som försökte hävda och hålla kvar vid gårdens roll som överordnad social enhet under en pågående process av ökande social stratifiering och centralisering av makten i Dalarna. Begravningarna i kantrännorna uppkom under en tid av omvandlingar och bör ses som ritualiserade handlingar som producerade maktförhållanden där gårdens status hävdades gentemot kyrkan och den gemensamma bygden genom en arkaiserande social strategi som rättfärdigades av förfäder och tradition.

Under arbetet med denna uppsats uppkom ett antal frågor som endast kan besvaras genom vidare studier. Har den religiösa eller mytologiska betydelsen som kantrännen hade då gravhögarna uppkom ändrats när kantrännen istället blev platsen för nya gravar? Förekom denna typ av gravgömmor endast på Tunaslätten? Kan det i de undersökta kantrännorna eller i andra kantrännor ha funnits fler gravgömmor som blivit bortplöjda tillsammans med gravhögarna? Den maktaspekt av bengömmorna i gravhögarnas kantrännor som har analyserats i föreliggande uppsats är bara en av flera aspekter och kan inte på egen hand ge oss en komplett förståelse för detta fenomen.

5. Sammanfattning

Under den yngre järnåldern i Dalarna var den lågtekniska järnframställningen av största vikt för gårdarna, vilka var den överordnade sociala enheten i Dalarna under denna tid. Under slutet av vikingatiden och den tidiga medeltiden avvecklades järnframställningen vilket tillsammans med förändringar i religiösa uppfattningar och ökade influenser utifrån inledde en tid av omvandlingar. Under denna tid ökade kyrkans och den gemensamma bygdens sociala roll. De analyserade gravfälten började brukas under vendeltid för brandgravar i gravhögar med kantrännor. Under vikingatid slutade möjligen Islingby att brukas för begravingar men dateringar från Rommeholen tyder på en fortsatt närvaro. Under slutet av vikingatiden och början av medeltiden påbörjades nya begravingar på gravfälten i de äldre gravhögarnas kantrännor. Dessa var brandgravar och kunde bestå av nedgrävningar eller brandlager samt att benfragmenten kunde vara spridda i kantrännans fyllning. Dessa bengömmor har i föreliggande uppsats utifrån det arkeologiska materialet och den historiska kontexten tolkats som ritualiserade handlingar som rättfärdigades av förfädernas närvaro på gravfältet och en tradition av ritualiserade måltider och depositioner. Bengömmorna kan ha utgjort en arkaiserande social strategi som producerade en maktstruktur där gårdens sociala roll hävdades gentemot kyrkan och den gemensamma bygden under tidig medeltid.

Referenser

- Ahlund, T. 1982. *Torsångs kyrka*. Borlänge: Stora Tuna och Torsångs kyrkliga samfällighet.
- Ambrosiani, B. 2010. -tuna-namnen i Mellansverige: järnåldersbildningar och medeltida uppkallelsenamn? I *Namn och byggd: tidskrift för nordisk ortnamnsforskning*, 5–19.
- Ameziane, J. 2004. *Spår av vikingatida högar vid Lannakryset: överplöjd del av gravfältet RAÄ 2*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Andersson, G. 2017. En försäkran inför det som komma skall: Kristna föreställningar uttryckta i det senvikingatida gravspråket. I *Skiftet: vikingatida sed och kristen tro: ett mångvetenskapligt perspektiv på kristnandeprocessen i Mälardalen*. Skellefteå: Artos, 211–232.
- Bell, C. M. 2009. *Ritual theory, ritual practice*. Ny uppl. New York: Oxford University Press.
- Bennström, G. & Helgesson, C. 2010. *Arkeologiska undersökningar Sör Romme: gravfält och kolningsanläggning, Stora Tuna 372:2 och 969, Borlänge kommun, Dalarna*. Falun: Dalarnas museum.
- Berggren, Å. 2010. *Med kärret som källa: om begreppen offer och ritual inom arkeologin*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Bodin, U. 1994. *Ett vikingatida skelettgravfält i Finnveden*. Jönköping: Jönköpings läns museum.
- Bolling, O. 1959. Kyrka och kyrkligt liv. I *Stora Tuna: en sockenbeskrivning utg. av Stora Tuna församling*. Stora Tuna: Stora Tuna församling, 441–494.
- Brück, J. 1999. Ritual and Rationality: Some Problems of Interpretation in European Archaeology. I *European Journal of Archaeology*, 2, 313–344.
- Carlsson, E. 2016. Gravvar och gravgömmor. I *Arkeologi i Dalarna*. Falun: Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbund i samarbete med Dalarnas museum, 250–295.
- Ersgård, L. 1997. *Det starka landskapet: en arkeologisk studie av Leksandsbygden i Dalarna från yngre järnålder till nyare tid*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Garmo, S. 2005. *Stora Tuna kyrka*. Västerås: Västerås stifts kyrkoberskrivningskommitté.
- Hellgren, M. 2014. *Delundersökning av ett vikingatida gravfält i Dalstorp socken, Tranemo kommun*. Lödöse: Västarvet kulturmiljö/Lödöse museum.
- Hemmendorff, O. 1973. *Några varierade gravfält i Mälardalen, särskilt gravfält 116 vid Alby i Botkyrka SN, Södermanland*. 3-Betygsuppsats. Stockholms universitet.
- Hodder, I. 1982. *Symbols in action: ethnoarchaeological studies of material culture*. Cambridge: Cambridge U.P.

- Hultgård, A. 1992. Religiös förändring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion. I *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*, 49–104.
- Hyenstrand, Å. 1974. *Järn och bebyggelse: studier i Dalarnas äldre kolonisationshistoria*. Falun: Dalarnas museum.
- Källström, M. 1993. En försvunnen runsten från By i Dalarna. I *Fornvännen*. 25, 173–175.
- Lögdqvist, A. 2009. *Arkeologiska undersökningar Islingby: inför byggandet av infartsväg till SSAB Tunnpå, RAÄ 22:1, 218:1 och 223:1, Borlänge stad och kommun, Dalarna*. Falun: Dalarnas museum.
- Pagoldh, M. & Carlsson, E. 1996. *Rommeholen bytomt och gravfält: arkeologisk undersökning av RAÄ 413A och 780 i Stora Tuna socken, Borlänge kommun, Dalarna*. Falun: Dalarnas museum.
- Samuelsson, E. 1959. Medeltid och femtonhundratals. I *Stora Tuna: en sockenbeskrivning utg. av Stora Tuna församling*. Stora Tuna: Stora Tuna församling, 111–197.
- Selinge, K. (red.) 1969. *Inventering av fasta fornlämningar*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Selinge, K. 1977. Järnålderns bondekultur i Västernorrland. I *Västernorrlands förhistoria*. Härnösand: Västernorrlands läns landsting, 153–418.
- Serning, I. 1966. *Dalarnas järnålder*. Stockholm: Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.
- Serning, I. 1973. *Förhistorisk järnhantering i Dalarna: fältundersökningar och tekniska undersökningar*. Stockholm: Jernkontorets forskning serie H nr. 9. Grängesbergs tryckeri.
- Ståhl, H. 1959. Tunabygdens ortnamn och gårdsnamn. I *Stora Tuna: en sockenbeskrivning utg. av Stora Tuna församling*. Stora Tuna: Stora Tuna församling, 77–109.
- Ståhl, H. 1982. *Ortnamn i Dalarna*. Stockholm: AWE/Geber.
- Wahlberg, M. (red.) 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI).
- Wedberg, V. 1996. *Romme - järnframställning och gravar för tusen år sedan: arkeologisk undersökning av fornlämning 372 i Stora Tuna socken, Borlänge kommun, Dalarna*. Falun: Dalarnas museum.
- Zetterström Geschwind, B. 2005. *Elden i rännan: Gravsedan med kantrännor runt högar och stensättningar i Sverige*. D-uppsats i arkeologi. Stockholms universitet.
- Äijä, Karin 1993. *Åbygravfältet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer.

Stockholms
universitet